

АМЕРИКА ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ¹

У раду се анализирају текстови који припадају америчком кругу тема Јелене Димитријевић, а објављени су у првој и новој серији *Српског књижевног гласника* (1901–1914. и 1920–1941). У фокус истраживања је постављена приповетка „Американка”, која своје коментаре, допуне и тумачења добија у текстовима који су након ње публиковани. Посматра се начин на који се око овог текста плете интертекстуална и значењска мрежа од 1912, када је објављен, до 1934, када се штампа амерички путопис Јелене Димитријевић *Нови свет или У Америци годину дана*. Анализира се место америчког круга текстова ове ауторке у два контекста: 1) у контексту књижевне јавности, где представљају својеврсни ексклузивитет и изузетак и 2) у контексту феминистичке јавности, где се посматрају у корпусу друштвених појава и феномена значајних за американизацију српског међуратног културног простора и друштва.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, Америка, „Американка”, Американке, американизација, *Српски књижевни гласник*

1 Овај рад је настао на основу излагања „Јелена Димитријевић у феминистичкој и феминистичкој периодици”, које је саопштено на округлом столу *Читате ли Јелену Димитријевић?*, одржаном 9. априла 2016. године на Филолошком факултету у Београду у оквиру пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. пројекта 178029), а проширен је и завршен у оквиру пројекта *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. пројекта 178024). Оба пројекта финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Прва верзија рада са насловом „Јелена Димитријевић, *Српски књижевни гласник* и Америка” штампана је у зборнику *Читате ли Јелену Димитријевић?*, ур. Биљана Дојчиновић, Јелена Милинковић (Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018).

Јелена Димитријевић, књижевница

Јелена Димитријевић је објављивала у многобројним часописима, сарађивала са низом издавачких кућа и уредника, а како њена књижевна активност временски покрива крај XIX и прву половину XX века, остварила је и квантитативно и квалитативно значајан и жанровски разноврстан опус, који обухвата песме, приповетке, романе, путописе, репортаже, новинске чланке. Према сопственом сведочењу, песме је почела да пише веома млада, са дванаест година, још у родитељској кући, а дебитовала је 1892. године песмом у часопису *Отаџбина*.² Током прве половине XX века њено дело је доживело двоструку рецепцију и, условно речено, двосмерну канонизацију: књижевну и феминистичку. Двострука рецепција и канонизација ауторки је била типична за 20-те и 30-те године прошлог века. Захваљујући процвату (књижевне) штампе са једне стране, и снажном феминистичком покрету са друге стране, ауторке су реципиране у два сегмента културног живота: књижевном и феминистичком, односно у књижевним часописима и (прото)феминистичкој, а затим и у феминистичкој периодици. Двоструко „читање” ауторки је било међусобно условљено и подстакнуто, тј. феминисткиње су

2 Анђа Бунушевац, „Јелена Димитријевић”, *Жена и свет*, бр. 3 (1928): 9. У овом чланку који је делом интервју са Јеленом Димитријевић, а делом коментар ауторке, Анђа Бунушевац преноси сведочења књижевнице о стваралачким почецима, из којих сазнајемо да је своју поезију ауторка крила од родитеља, а касније и од мужа: „Моје песме биле су моја највећа тајна. (...) Крила сам моје песмице 'као змија ноге', сматрала сам их својим највећим грехом”.

настојале да на страницама својих часописа приказују успешне књижевнице, те да објављују њихове текстове, односно да приказују књижевни, уметнички, културни, научни, активистички рад жена. Такође, саме ауторке су често деловале на два плана, те су истовремено градиле „књижевну” каријеру, али су биле и чланице феминистичких удружења, посећивале су феминистичке конгресе, остваривале интернационалне контакте и јавно се декларисале и деловале као феминисткиње. Тако је и њихово деловање у културној јавности било и књижевно и феминистичко. Феминисткиња Анђа Бунушевац, на пример, представљајући Јелену Димитријевић читаатељкама часописа *Жена и свет* пише: „она је својим делима, улазећи у живот и душу жене, привезала и разумела све жене”.³ Ово препознавање жена у књижевном стваралаштву ауторки је било веома важно место у јавном говору о женским текстовима и управо на њему, на препознавању и разумевању, на утиску да се књижевнице не само обраћају читаатељкама већ и да о њима говоре, градила се женска солидарност, којој је у знатној мери допринела и Јелена Димитријевић, како својим текстовима и активностима у многобројним домаћим и светским удружењима, тако и фигуром самосталне жене књижевнице и светске путнице која је била.

Изузетно битан аспект женске солидарности, умрежавања, повезивања и разумевања били су часописи, као један од кључних конститутивних чинилаца јавне сфере. Јелена Димитријевић је у штампи присутна непосредно, тј. као ауторка прилога, у књижевним часописима, и иконично, односно посредно, кроз чланке у којима се о њој говори, најчешће у (прото)феминистичкој штампи као пример књижевнице и светске путнице.⁴ У даљем току рада бавићемо

3 Ibid.

4 Када је реч о протофеминистичкој штампи, најупечатљивија су два портрета Јелене Димитријевић, у часопису *Жена* из 1911. године и у алманаху *Српкиња* 1913. године. У часопису *Жена* (ур. Милица Томић) 1911. године штампана је фотографија Јелене Димитријевић на нумерисној првој страни броја, а затим и њена кратка биографија преузета из *Материнске читанке: за српске кћери и матере*, коју је приредила Јела Спасић са Петром Стојановићем 1905. године. Као илустрација њеног књижевног рада објављена је песма „На тераси”. Други портрет је у алманаху *Српкиња* из 1913. године (ур. Јелица Беловић Бернаджиковска) где је, у одељку посвећеном књижевницама, Јелена Димитријевић представљена биографијом и фотографијом, а ауторка чланка потписана као Б. Б. доноси и изводе из романа *Нове* Јелене Димитријевић, посебно оне делове који, описујући живот Туркиња, говоре и о животу жена уопште.

се сарадњом Јелене Димитријевић и *Српског књижевног гласника* и посебно њеним текстовима посвећеним америчким темама у овом часопису.

Јелена Димитријевић и *Српски књижевни гласник*

Сарадња Јелене Димитријевић и *Српског књижевног гласника*⁵ започела је већ у првој години живота овог часописа: током 1901. године она у новоформираном часопису објављује три песме и једну приповетку. Након што је Јовану Скерлићу поверено уређивање, Јелена Димитријевић овде публикује нека од својих најзначајнијих дела, као што су путопис *Писма из Солуна* и приповетку *Американка*. Уз то, двадесет и девет објављених, жанровски разноврсних чланака, чини је ауторком са највећим бројем прилога у првој *Гласниковој* серији од свих књижевница које у овом часопису објављују, а међу којима су и Даница Марковић, Милица Јанковић, Паулина Лебл Албала, Исидора Секулић. Јелена Димитријевић је уједно и најстарија ауторка међу сарадницама овог листа и у тренутку покретања часописа, за разлику од већине осталих сарадница, већ је позната књижевница чији се прилози налазе у многобројним часописима и листовима.⁶

У првој серији *Српског књижевног гласника* Јелена Димитријевић објављује поезију, коју често потписује само именом, изостављајући презиме, затим приповетке и путопис. Најзначајнија дела која је овде објавила су свакако солунски путопис и приповетка „Американка”. „Сусрет” ова два текста на страницама *Гласника* је симболичан и индикативан: то су уједно и последња два прилога која Јелена Димитријевић објављује у овој серији часописа, те се и хронолошки „додирују”. „Писма из Солуна” штампају се у 12 делова током 1908. и 1909. године, након њих ауторка се три године не оглашава у *Гласнику*. Следећи, уједно и њен последњи прилог у

5 У раду ће бити равноправно коришћен пун назив часописа *Српски књижевни гласник* и скраћено *Гласник*.

6 О женском ауторству у *Гласнику* в. Јелена Милинковић, „Женска књижевност у првој серији *Српског књижевног гласника*: библиографска перспектива”, у *Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе*, ур. Ана Ћосић-Вукић, Весна Матовић (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014), 83–106.

предратној серији часописа, јесте управо приповетка „Американка”, објављена у два дела 1912. године.⁷ Ова два текста симболички илуструју две сфере интересовања Јелене Димитријевић: Исток и Запад, Оријент и Окцидент, односно Туркиње и Американке, али такође и два доминантна облика њеног књижевног израза: документаристика/путопис и фикција/приповедне форме. Симболичан је такође и податак да су оба ова текста, „Писма из Солуна” и „Американка”, у форми књиге објављени исте, 1918. године, код истог издавача, И. Ђ. Ђурђевића из Сарајева. Као што су „Писма из Солуна” у *Српском књижевном гласнику* својеврсна најава романа *Нове*, најзначајнијег дела о животу турских жена Јелене Димитријевић, који је објављен 1912. године, тако је приповетка „Американка” најава текстова о Америци и Американкама, који ће уследити у међуратном периоду.

Када је реч о сарадњи Јелене Димитријевић и нове серије *Српског књижевног гласника* (1920–1941), она није интензивна, али је тематски компактна. Објавила је седам ауторских чланака, а свега два текста су посвећена њеном стваралаштву, тако да је реч о тек девет библиографских јединица у којима је ова ауторка директно или посредно присутна. Међутим, ови текстови су значајни јер је већина посвећена америчким темама, што представља својеврсни континуитет са последњим радом објављеним у првој *Гласниковој* серији. Током 1923. објављује текст „Американке” у три дела, који чак и насловом реферише на предратну „Американку”, 1924. године приповетку „У Америци ’нешто се догодило”, а 1934. штампана су два текста о тек објављеном путопису *Нови свет или У Америци годину дана*: белешка непознатог аутора (потписана са В) и приказ Исидоре Секулић, чиме је овај путопис индиректно, преко рецепцијских текстова, присутан и у самом часопису. Дакле, Јелена Димитријевић се у првој серији *Гласника* последњи пут огласила говорећи о америчкој жени у фикционалном жанру љубавне приповетке, а прво оглашавање у новој серији је, такође, говор о Американкама, али у форми репортаже, феминистичког есеја или путописа. Сем набројаних радова, Јелена Димитријевић у

7 За прецизне библиографске податке погледати одељак *Литература* на крају рада.

новој серији *Српског књижевног гласника* објављује два путописна текста „Писмо са Тракије” у два дела 1924. и „На тихом океану” 1930. године.⁸

Од предратне приповетке „Американка”, па до путописа из 1934. године, групишу се текстови који чине амерички круг тема ове ауторке. За ове радове је посебно значајна њена сарадња са *Гласником*, а овом кругу тема свако треба додати и текст „Код Мисиз Хес”, објављен 1929. године у часопису *Мисао*. Сви ови текстови гравитирају путопису или тиме што су његови делови, или тако што антиципирају или допуњују његов текст. У том смислу можемо рећи да је амерички путопис Јелене Димитријевић живео на страницама међуратне периодике пре него што је био целовито објављен у форми књиге.

Америка у српској путописној култури

Јелена Димитријевић 1934. године објављује путопис из Америке: *Нови свет или У Америци годину дана*, који је настао током њеног путовања 1919. године. Нису познати разлози због којих је овај рукопис чекао деценију и по да буде публикован. Један од његових приказивача примећује раскорак између времена настанка и тренутка штампања:

Ови написи о Америци писани су пре скоро две деценије, у време просперитета. Зашто су они објављени тек данас кад та и таква Америка више и не постоји, и за коју је интерес читалаца, испоредив га са радозналошћу за осиротелу Америку данашњице и њену судбину у сутрашњици, готово ништаван!?⁹

У предговору књизи, писаном пред објављивање, ауторка каже да је Америку посетила два пута 1919/1920, а затим седам година касније: „Дошавши у Америку поново, после седам година, ја опазих да је њезин просперитет достигао врхунац”, а овај просперитет објашњава чињеницама из свакодневног живота тамошњег становништва:

8 За детаљне библиографске податке в. одељак *Литература* на крају рада.

9 В. Исидора Секулић, „Јелена Ј. Димитријевић: 'Нови свет или У Америци годину дана'”, *Српски књижевни гласник*, књ. 43, бр. 8 (1934): 604 – 605.

У 1919 и 20 години – ’сваки шести Њујоршанин имао је аутомобил’, у 1927 ’сваки, чак и куварице’... Неки наши, скромни радници, стекли су кућу, истина на отплату, па и аутомобил, на отплату ... Онда су Американке носиле сукњу до пета, сад до колена; онда су имале кратку косу само оне жене које су боловале од тифуса, сада готово све; онда су жвакале гуму јавно а пушиле тајно, сад... Тако жене. А људи? Старе педесетоспратнице проглашују за обичне билдинге, а нове стоспратнице за облакодере.¹⁰

Путопис о Америци београдски издавач објављује усред економске кризе, односно „велике депресије”, која се 30-их година догодила овој земљи. У предговору свом путопису Јелена Димитријевић уноси и ову перспективу питајући се: „А каква ли би ми се учинила ова садашња Америка, Боже мој!? Јер ја лакше замишљам Хималаје без снега, но Америку без богатства”.¹¹

У тренутку излажења, у овом путопису се симболички прелама више временских перспектива и неколико различитих друштвено-историјских и политичко-економских оквира. Наиме, путопис је настао 1919/1920, у времену обележеном тек завршеним Првим светским ратом. У његовом предговору ауторка је извршила поређење са својим другим путовањем 1927, када је развој америчке индустрије и друштва у целини био на врхунцу када је о међуратном периоду реч. Захваљујући томе, путопис можемо читати као најаву развоја и освојених слобода који ће свој врхунац тек доживети. Међутим, време у коме путопис излази јесте време велике економске кризе након краха њујоршке берзе. Сва три контекста: послератно време, доба просперитета и године краха и велике депресије симболички се укрштају како у предговору који ауторка пише, тако и у рецепцији овог путописа.

Значајно је рећи да се у међуратном периоду веома мало или готово нимало пише о Америци када је о путописним текстовима реч. Она није била тема у фокусу међуратне путописне културе иако су дипломатско-политички односи између две државе током и након Првог светског рата били врло интензивни. Сумирајући ове односе, историчарка Радина Вучетић закључује:

10 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана* (Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934), X.

11 Ibid.

Добре односе, продубљене савезништвом у рату, снажно је учврстила и чињеница да су САД вероватно вођене Вилсоновом идејом о праву народа на самоопредељење, биле међу првим земљама које су признале Краљевину СХС 1919. године. У новоствореној држави, Краљевини СХС/Југославији, дипломатски односи између Југославије и САД одвијали су се на највишем нивоу, на нивоу посланстава. У међуратном периоду, укупни односи две земље ишли су узлазном линијом, нарочито када је трговина била у питању.¹²

Путопис Јелене Димитријевић је по свом хронотопу јединствен у српској путописној култури,¹³ што уочава и Владимир Гвозден у својој књизи о путописима међуратне Југославије, именујући га изузетком.¹⁴ Такође, путопис о Америци у географији путописа ове ауторке представља јединствени пример и изузетак јер, иако је пропутовала готово читав свет, већином је писала о земљама далеког или блиског Истока. Уопште, писање о Америци није било уобичајено за српски културни простор: „Она, ипак, није попут старе Европе, привлачила велику пажњу путописаца”.¹⁵ Када се, на пример, погледа библиографија једног од централних часописа епохе, часописа *Мисао*, у предметном регистру под појмом 'Америка' стоји само једна библиографска јединица која се односи на ову тему, и то управо чланак Јелене Димитријевић који представља одломак из путописа *Нови свет*.¹⁶ Географија српских међуратних путописа показује да се много више писало о Русији и другим превасходно европским земљама него о Америци, што због директнијег политичког утицаја и географске блискости, што због веће културолошке усмерености и премрежености. Ипак, „иако

12 Радина Вучетић, *Кока кола социјализам* (Београд: Службени гласник, 2012), 46–47.

13 Поред путописа Јелене Димитријевић о Америци је, како Гвозден наводи, писао и Илија Петровић у *Летопису Матице српске* 1929. Ипак, реч је о краћем тексту од свега неколико страница, те и поред тога путопис Јелене Димитријевић остаје јединствен и изузетан по својој теми у међуратној књижевности. Овај аутор је такође 1933. објавио књигу са „америчком” темом, *Они који не осташе овде: југословенски пионири у Америци*, али овде није реч о путопису, већ о студији о емиграцији у Америку.

14 Владимир Гвозден, *Српска путописна култура 1919 – 1941* (Београд: Службени гласник, 2011), 80.

15 Ibid.

16 В. Добрило Аранитовић, *Библиографија часописа Мисао* (Нови Сад, Београд: Матица српска, Службени гласник, 2013), 380.

није послужила као велика путописна инспирација, Америка, као 'ултракапиталистичка' земља, оправдано је била у међуратном периоду погодно тле за сагледавања будућности Запада и уочавања апорија модернизације".¹⁷ Због тога су жанровски разнородни текстови Јелене Димитријевић о овој теми још важнији, а можемо рећи и да она њима у српску културу уводи значајну и након Другог светског рата свеprisутну и, у неким аспектима попут (популарне) културе, незаобилазну и доминантну тему, каква је тема Америке, модернизације и американизације. У том смислу америчке теме Јелене Димитријевић представљају својеврсни ексклузивитет у српској књижевности и култури 20-их и 30-их година XX века, а посебно што су емпиријски оснажене: односно, Јелена Димитријевић пише на основу сопственог непосредног искуства у овој земљи.

Америка у феминистичкој јавности

Јелена Димитријевић се укључује у процесе американизације и помаже рецепцију америчке (популарне) културе, која је била видљивија у феминистичкој него у књижевној јавности. Процеси американизације, тј. америчког утицаја на европске земље превасходно преко (популарне) културе, постају интензивнији управо 20-их година XX века, када и настају текстови Јелене Димитријевић о овој „обећаној” земљи.

Двадесетих година, Америка почиње и интензивнији 'извоз' продуката сопствене културе – Холивуд израста у светског лидера у производњи филмова, долази до развоја џеза и радија, али и успона самопослуга, кока-коле и аутомобилске индустрије. На Америку се већ тада из европске перспективе гледало као на земљу просперитета и бескрајних економских могућности.¹⁸

Иако је путовање Јелене Димитријевић мотивисано Првим светским ратом и америчко-српским савезништвом, она интензивно и детаљно пише о америчком начину живота, о свакодневници и приватности, о начину на који су уређене куће, о облицима забаве,

¹⁷ Ibid, 82.

¹⁸ Радина Вучетић, нав. дело, 30.

о моди, биоскопу, филму, о музици и плесу. Биљана Дојчиновић такође примећује: „Она бележи својеврсну историју приватног живота жена у САД у периоду 1919–1920”.¹⁹

Колико су за ове теме биле заинтересоване феминисткиње, сведочи и поменути чланак Анђе Бунушевац у часопису *Жена и свет*. Пишући текст заснован на интервјуу са Јеленом Димитријевић, Анђа Бунушевац се задржава управо на посети Јелене Димитријевић Холивуду²⁰ и констатује: „Дакле, замислите, чак је била и у Холивуду, вечитом сну будућих филмских звезда и свију наших многобројних филмофила”.²¹ За разлику од путописне културе тог времена, у феминистичкој штампи се пише о познатим и успешним Американкама и феминисткиње су биле заинтересоване за америчку културу, уметност, филм. Чињеница је да је ипак много присутнији говор о женама из европских земаља, посебно из Русије, Скандинавије, Енглеске и Француске, али се посебно тридесетих година говори и о Американкама. За њих је првенствено било заинтересовано уредништво популарног часописа *Жена и свет*, где је и објављен интервју са Јеленом Димитријевић у коме Анђа Бунушевац истиче њену посету Холивуду. Управо је овај часопис имао значајну улогу у „американизацији” феминистичке јавности. Овде су објављени портрети познатих Американки, штампају се текстови о популарним холивудским глумицама, какве су биле Норма Ширер (Norma Shearer), Мери Бриан (Mary Brian), Грета Гарбо (Greta Garbo), Ширли Темпл (Shirley Temple), пласирају се њихове фотографије како би се пренео дух Холивуда, али се такође извештава и о америчким авијатичаркама, спортисткињама, студенткињама, радницама. Такође, у часопису *Женски покрет*, који је био усмеренији ка феминистичком активизму, мање су присутне популарне и познате Американке и Холивуд,

19 Биљана Дојчиновић, „Вилословка путем око света”, предговор у Јелена Ј. Димитријевић, *Седм мора и три океана* (Београд: Лагуна, 2016), 15.

20 Реч је о другом путовању у Америку као делу пута око света током 1927. године. Анђа Бунушевац помиње да ће путопис бити објављен ускоро, међутим, путопис *Седм мора и три океана*, о коме је овде највероватније реч, штампан је тек 1940. године. Могуће је да ауторка чланка најављује *Писма из Индије* (1928) или *Писма из Мисира* (1929), које је Јелена Димитријевић такође посетила током овог пропутовања.

21 Анђа Бунушевац, нав. текст, 9.

али се пише о борби Американки за право гласа, представљају се успешне Американке, ипак у неупоредиво мањем обиму него Европљанке. Међутим, 1934. године уредништво Женског покрета објављује фељтон „Жене у Америци”, ауторке Ангелине Мојић Ивановић.²² Овај фељтон излази исте године када и путопис Јелене Димитријевић.

Присуство америчких тема у феминистичкој штампи 30-их година може сместити амерички путопис и текстове са америчким темама Јелене Димитријевић у другачији контекст од оног који им даје путописна култура тог доба. Док је на једном месту путопис јединствен и ексклузиван по својој теми, на другом је саставни део феминистичке јавности заинтересоване за америчке теме, чему доприноси и податак да је делове путописа, пре него што су објављени, ауторка и читала у женским клубовима, те су тако постајали део феминистичке јавне сфере.

Из прве у нову *Гласникову* серију или од „Американке” до „Американки”

Јелена Димитријевић је, како у свом америчком путопису пише, имала два велика интересовања када су жене из других држава у питању: „Од свих жена с којима сам се у туђини дружила, највише ме интересују Туркиње и Американке”.²³ О животу жена из Турске и уопште о културама Истока, написала је низ жанровски различитих текстова, док су радови о западним културама мањег обима. Литерарни деби ове ауторке, као и прва деценија њеног рада, обележени су темама које се тичу жена Истока. Ипак, „амерички текстови” су, како смо показали, по ексклузивности теме изузетно значајни у опусу Јелене Димитријевић, али и у контексту српске књижевности прве половине XX века. Први текст са америчком темом штампан је 1912. године и реч је о приповеци „Американка” у *Српском књижевном гласнику*; приповетка је након Првог светског рата 1918. године објављена као самостално издање. За Амери-

22 О представљању жена и женским портретима у овим часописима погледати селективну библиографију женских портрета објављену у Станислава Бараћ, *Феминистичка контрајавност* (Београд: ИКУМ, 2015).

23 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 96.

канку Ана Стјеља у својој дисертацији посвећеној стваралаштву Јелене Димитријевић констатује:

Ово прозно остварење и по форми и по тематици одудара од Јелениног целокупног књижевног опуса. Иако се у неким елементима ове приче назире књижевне преокупације које обележавају њено стваралаштво, ипак можемо констатовати да ова прича одражава нешто другачију пишчеву замисао. Она укида књижевни монопол њених тема и успоставља нов културолошки круг.²⁴ Управо овај текст представља почетак новог тематског круга односно, како Магдалена Кох примећује, „слама тематски монопол карактеристичан за прву фазу њеног рада. Након низа дела у којима је доминантна потка била муслиманска култура, а нарочито положај жена у исламу, по први пут се појавио наслов који њена дела уводи у окцидентални круг културних интересовања”.²⁵

Приповетка „Американка” је написана пре него што је Јелена Димитријевић посетила Америку, и у њој је насловна именица сугестија која упућује на другачије, друго, далеко, непознато, недостижно, загонетно, па чак и на *femme fatale*. Јунакиња ове приповетке је предмет пожуде и жеље младића који је уједно и приповедач, те се са овом предратном Американком читаоци упознају кроз субјективну визуру заљубљеног човека. Много конкретнији обриси Американке/и оцртаће се у наредним текстовима ове ауторке захваљујући путовању 1919. у Америку, када се ауторка упознала са бројним „реалним” Американкама, које ће представити прво на страницама штампе, а затим и у књизи-путопису.

Приповетка „Американка” вишеструко је значајна за стваралаштво Јелене Димитријевић, али и за женску приповетку, њену историју и тематско-мотивску разноврсност. Жанровски, она припада корпусу љубавних приповедака, које ауторке од краја 19. и током 20. века интензивно пишу и објављују: почевши од реалисткиња у другој половини XIX века, готово да нема ауторке која се није окушала у овом жанру. Због својих карактеристика,

²⁴ Ана Стјеља, *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић* (Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација, 2012), 138.

²⁵ Магдалена Кох, *...када сазремо као култура...* (Београд: Службени гласник, 2012), 281.

као што је приповедање у првом лицу из перспективе мушкарца, односно због примењене родне трансгресије,²⁶ она представља значајну карику у формално-техничким особеностима женских љубавних приповедака. Такође, због љубави према странкињи, која је њена главна тема, она упућује на низ имаголошких тумачења и перспектива, којима доприноси и чињеница да се главни јунак налази у њему страном европском граду.²⁷ Ово је, такође, приповетка о путовањима и путницима јер се и главни јунак и жена у коју је заљубљен налазе на путовању, упознају се у хотелу, а њихова љубав је осујећена, између осталог, и привременошћу њиховог боравка.

Како је приповетка написана и објављена пре него што је Јелена Димитријевић отпутовала у Америку, она је у неком смислу и „пророчка”, односно антиципира како амерички путопис и текстове из круга америчких тема, тако и путовање само.

Приповетка „Американка” у међуратном периоду добија неколико допуна: 1) у чланку „Американке” добија коментар кроз опис конкретних Американки; 2) у тексту „У Америци 'нешто се догодило’” не само да се љубав према Американки изнова тематизује већ приповетка „Американка” постаје и књижевни јунак; 3) у одељку путописа „На Уик-енду код мисиз Флаг” предратна приповетка добија свој епилог, тј. испричана је из женске перспективе.²⁸ Због овакве текстуалне премрежености и поигравања мотивима, темама и ликовима, можемо рећи да је ова приповетка нуклеус америчких тема Јелене Димитријевић, односно да је, захваљујући путовању и познанствима, ауторка ову приповетку дописивала, поигравала се њоме, коментарисала и тумачила, и то у жанровски различитим проседеима, две деценије након што је написана тако да смо, пратећи овај дијалог, сведоци једног узбудљивој и несвакидашњег интертекстуалног поигравања и дописивања.

Троделни текст „Американке”, објављен у *Гласнику* 1923. године, штампан је са напоменом да је реч о одломку из необја-

26 В. Магдалена Кох, нав. дело, 279–300.

27 У самој приповеци град није именован али је, по свој прилици, реч о Лондону.

28 Однос ова два текста детаљно и прецизно је анализирао Магдалена Кох показавши сличности и разлике: в. Магдалена Кох, нав. дело, 289–296.

вљеног дела. Највероватније је сама ауторка ставила фусноту уз наслов текста: „одељак из нештампаног дела У Новом свету. Прочитано 25 марта ове године у Женском Клубу, у Београду”. Из ове напомене сазнајемо да је текст о Американкама прво био део усмене феминистичке јавности, а затим је објављен у часопису. Податак да је о Американкама читано у Женском клубу, вишеструко је значајан јер, сем што нам ова напомена још једном сведочи о женским читалачким клубовима који су организовани од почетка XX века из еманципаторско-просветитељских, а затим из феминистичких разлога, ова фуснота показује да је овај текст у феминистичкој јавности живео и пре штампања. Можемо да претпоставимо да је јавно читање било пропраћено и дебатом, што је важно са становишта производње феминистичког знања и деловања у ширем јавном и културном простору.

Поглавље путописа из 1934. које носи исти наслов, „Американке”, у великој мери се подудара са чланком из *Гласника*, али је унеколико и промењен, што сведочи о томе да се Јелена Димитријевић враћала овом рукопису и мењала га од 1920, када је написан па до 1934, када је објављен. Измене нису безначајне, а реч је првенствено о скраћењима која је ауторка предузела у „финалној” верзији текста.

Из уводног дела је избацила пасус у којем пореди Американке и Туркиње називајући их *новим*, а укључује запажања о Американкама које је сретала на Истоку и за време рата, која су обележена размишљањима о класној структури америчког друштва, о богатим и сиромашним женама. У часописној верзији чланка Јелена Димитријевић оставља значајну напомену која изостаје из коначног текста:

Американке су оно на земљиној кугли што су савремене Туркиње само у Турској: *нове*. Американке нису жене прошлости, већ жене будућности, и то све, без изузетка, колико год их има у овој држави састављеној из четрдесет осам држава.²⁹

Иако су поређења са Туркињама у путопису присутна, овај део у којима се Американке и Туркиње поистовећују у контексту *нових*

29 Јелена Димитријевић, „Американке”, *Српски књижевни гласник*, књ. 9, бр. 3 (1923): 188.

жена, изостаје. Можемо претпоставити да је двадесетих година сећање на *Н/нове* било интензивније, а актуелност теме већа те да је, читајући овај текст у женском клубу, Јелена Димитријевић желела уједно и да публику подсети на свој роман и младотурску револуцију, односно на почетке освајања слобода. Средином тридесетих година проблем *нових* није у тој мери био актуелан колико запажања о богатству и сиромаштву, о друштвеним класама и сталежима, па отуд уместо избаченог дела, између осталог, стоји:

Напоследку, Американке, које сам сретала на путу, нарочито на Истоку, обично су биле богаташице, што, по американском, значи жене из највишег друштвеног сталежа (*from the highest social class*); а ја сам хтела да видим жене из средњег сталежа (*from the middle social class*), како се то каже овде, у земљи 'без друштвених сталежа'. Желела сам да видим оне америчке жене што ако живе у Њу-Јорку нису путовале ни до Филаделфије, ма да им је она била у непосредној близини. (...) Истина, за време рата, и ја сам имала прилике као и други да сретнем Американке из средњег друштвеног сталежа које су биле по америчким мисијама као болничарке или као изасланице за дељење помоћи бедним и потиштеним.

Уместо *нових*, ауторка у текст имплементира минијатурну анализу америчког друштва са класног становишта: жене више класе путују светом, док су припаднице средњег сталежа оне које нису отпутовале ни из родног места, али су оне биле те које су помагале у рату, биле болничарке и хуманитарке. Говорећи о овом аспекту путописа Биљана Дојчиновић такође закључује:

У највећем делу ове књиге она портретише Американке, припаднице средње класе. Описује предавачице и списатељке, чиновнице, жене и њихове улоге у породици; примећује и социјални миље, и модерне игре, живот у доба прохибиције, популарност филмова, али и класне и расне поделе и однос према религији.³⁰

Сем уводног дела, који је нешто проширен, у осталом делу текста ради се о скраћењима: избачени су делови који описују „газдарицу” Јелене Димитријевић, тј. сви описи *Mrs. W-се* и њене породице, као и начина на који је водила домаћинство, и њеног односа према самој ауторки из коначне верзије текста су изостављени,

30 Биљана Дојчиновић, нав. текст, 16.

односно коначна верзија је у односу на предавање/часописни чланак деперсонализована, у њој су остала општија запажања без референци на конкретну породицу. Јелена Димитријевић је избацила делове у којима говори о европском пореклу Американаца, о холандском насељавању Њујорка или енглеском насељавању Бостона, тако да о европским коренима америчког друштва нема говора у овом одељку америчког путописа.

Ипак, највећи део текста је, сем мањих стилских корекција, истовестан, и у њему предратна Американка добија конкретне обресе у опису америчких жена. Американке су жене које се боре за право гласа и за равноправност са мушкарцима, а слика коју о њима има Јелена Димитријевић пре одласка у Америку је слика коју је стекла у сусретима са Американкама на другим путовањима и током Првог светског рата. Међутим, она истиче да је желела да их упозна у њиховој кући јер су сви другачији код своје куће него на страни. Уз то, Јелена Димитријевић истиче да је на путовањима сретала искључиво веома богате америчке жене, а да у рату није било могућности да их анализира, и да због тога у Америци највише жели да упозна Американку из средње класе.³¹ Говорећи о њима, ауторка говори о својим предрасудама са којима је отпутовала, а то су да Американка није женствена, односно да је *напустила женство*, да се више дружи са мушкарцима, и да америчка жена не ради ништа у кући. Свако од ових предубеђења бива оспорено конкретним случајевима. Истичући сопствене заблуде и показујући стварно стање ствари које их је оспорило, Јелена Димитријевић указује на нестабилност посредних знања и показује неопходност директног упознавања, односно, *теренског рада*. Оно што је Јелени Димитријевић посебно значајно да истакне везано за Американке, а посебно за оне из *средње класе*, која је највише занима, јесте њихова друштвена ангажованост, тј. иако су примарно везане за кућу као мајке, супруге, домаћице, као *чуварке нације*, оне су и веома друштвено активне и одговорне, показују интерес за јавно и настоје да у својој заједници буду активне и друштвено-корисне. Колективни портрет просечне Американке, поред физичке лепоте

31 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 72. Ова анализа мотива изостаје из часописне верзије „Американки”.

и негованости, према Јелени Димитријевић, граде њена озбиљност, одговорност, вредноћа, она је „машина која ради од јутра до мрака“, гостољубивост, учтивост, брижност, посвећеност, патриотизам, политичка освешћеност. Ипак, иако су Американке избориле низ слобода за себе, оне су подвргнуте и низу општих друштвених забрана, о којима Јелена Димитријевић такође пише. Она истиче да постоји забрана флерта, забрана алкохола, забрана црначке игре шими, која се сматра исувише ласцивном да би се јавно изводила, забрана јавног картања и низ других које наизглед чине друштво „пристојнијим“, а суштински поспешују хипокризију.

„Американка“ као књижевни јунак: студија случаја америчког издаваштва

У *Српском књижевном гласнику* у децембру 1924. године Јелена Димитријевић се враћа својој приповеци „Американка“, али на један веома необичан начин. Реч је о новој, фабулативно готово истоветној, приповеци „У Америци 'нешто се догодило'“. Из напомене уз овај текст дознајемо да је написан на француском језику и да је реч о претходно такође прочитаном тексту у женском клубу у Паризу: „Ову приповетку, написану на француском, писац је читао у Клубу Америчких Жена у Паризу, новембра 1920”.³² Дакле, приповетка је (на)писана када и путопис, односно током или након америчког путовања. Као и у предратној причи „Американка“, и овде је примењена родна трансгресија, тј. приповедач је у првом лицу мушког рода. Реч је о љубавном говору, о заљубљености странца у Американку. Међутим, за разлику од претходне приповетке, главна јунакиња ове приповетке подсећа на америчке жене из путописа *Нови свет* попут Мисиз Волас или, на пример, на Мисиз Хес приказану како у путопису, тако и у чланку објављеном у часопису *Мисао*. У свом путопису Јелена Димитријевић наводи да се њене „домаћице“ из Њујорка и Вашингтона, претпостављамо да је реч о мисиз Волас и мисиз Хес, разликују: „Ова госпођа овде, у Вашингтону, ни по чему не личи на ону код које сам провела зиму

³² Јелена Димитријевић „У Америци 'нешто се догодило'“, *Српски књижевни гласник*, књ. 13, бр. 8 (1924): 561.

у Њу – Јорку”.³³ Главна јунакиња приповетке „У Америци ’нешто се догодило” посвећена је кући, деци, јавној делатности, она већину времена проводи у послу, њу прате уобичајени атрибути, које ауторка наводи у оригиналним терминима као што су *rocking chair, chewing gum, office, lady, business, weekend, dancing dinner*, фразе *I’m busy, I am awfully sorry, All right* итд.³⁴

Ипак, разлике између две приповетке свакако постоје: младић је одсео у кући жене у коју је заљубљен, а нису се срели у хотелу, радња приповетке је смештена у породичну кућу у Њујорку, а не у лондонски хотел, јунакиња је удата и има децу а, за разлику од Американке, овде је само главни јунак – приповедач путник, док је јунакиња представљена у свом окружењу. Такође, главна јунакиња је обележена свим оним карактеристикама којима Јелена Димитријевић описује конкретне Американке у свом путопису, и у том смислу је ова приповетка својеврсна допуна, материјализација приче на коју директно реферише. Карикатурални моменат, као и иронија и духовитост, представљају нови, придодати слој приповеци, који је контрастиран класичном љубавном проседеу „Американке”.

Међутим, највећа разлика је у сасвим новом додатку, тј. другом делу приче који приповедач најављује:

Ја бих, моји пријатељи, могао овде да завршим, али знам да бисте ви рекли: Па шта би даље? Зато допустите да запалим цигару, па да продужим. Премда ово што ћу вам сада испричати мање ће личити на други део ове приповетке.³⁵

У другом делу приповетке младић због готово карикатурално представљене заузетости младе жене не налази подесан начин, време и место да јој изрази своју заљубљеност, и због тога одлучује да о томе напише приповетку коју ће објавити у неком од водећих америчких књижевних часописа и тиме јој изјавити љубав. У овом

33 Јелена Димитријевић, *Нови свет или У Америци годину дана*, нав. издање, 297.

34 Јелена Димитријевић ове типично америчке фразе, атрибуте, навике и предмете често оставља на енглеском језику, понекад их транскрибујући, а често их штампа и оригиналним писмом. Овакав поступак доприноси „аутентичности” доживљаја, а често је и мотивисан неадекватним преводима на српски језик попут речи *weak end*, коју Јелена Димитријевић понекад преводи као крај недеље.

35 Јелена Димитријевић „У Америци ’нешто се догодило”, нав. издање, 569.

делу текста налази се директна референца на приповетку из 1912: „О када ми она буде видела фотографију у магазину! О, када ми буде прочитала *Американку*!”³⁶ На овом месту директне интертекстуалне конекције две приповетке предратна приповетка, условно речено, постаје јунакиња приче чију судбину у рукама америчких издавача пратимо.

Неименовани млади писац, главни јунак текста Јелене Димитријевић, објављује приповетку са својом фотографијом. Важност фотографије је једна од тачака на којој се анализа/критика америчког издаваштва задржава:

Америка је земља где се никаква публикација у ма којем магазину или новинама не да ни замислити без фотографије аутора, било мушког пола или женског. А та моја фотографија, била је лепа вере ми. Премда, моја родбина и моји пријатељи у мојој далекој отаџбини не би ме на њој познали, пошто сам чим сам допловио у Америку, у једном 'прекоокеанском расположењу', и желећи свакако да се што пре американизирам, лишио себе онога без чега се тамо код нас одрасло мушко не би смело појавити у свет – бркова.³⁷

Дакле, „успех” у Америци, американизација, подразумева не само промену писања и начина размишљања већ и промену физичког изгледа до непрепознатљивости и симболичког огољавања, какво представља скидање бркова. Остатак приче посвећен је покушајима да младић објави свој текст и његовој преписци са уредницима часописа за које наводи да су *краљеви Новог Света*, који раде у редакцијама *краљевским палатама*.³⁸ Преписка се своди на писма захвалнице-одбијенице, где је главни аргумент за одбијање утисак да се у приповеци није ништа догодило. Како би приповетку учинио прихватљивијом након неколико одбијања, младић одлучује да уведе догађај у њу и то пољубац: „И у чудној екстази, ја губим разум, пригињем се ка њој и притискам свој пољубац на њена уста, један ватрени пољубац”.³⁹ Након овога, писмо-одбијеница је проширено

36 Ibid, 572.

37 Ibid.

38 Ibid: „А едитори великих листова и магазина у Новом Свету, то су, заиста, краљеви Новог Света, као што су им зграде редакција краљевске палате”.

39 Ibid, 573.

и додатним образложењем: „У вашој приповеци налази се један илегалан пољубац, што значи да та приповетка не може бити публикована ни у једном литерарном часопису у Државама, пошто је егзотична”.⁴⁰

Мат позицију у којој се нашао након низа одбијања младић решава тиме што дописује приповетку, и то у *bestseller* сензационалистичком или холивудско-филмском кључу, тако што убија жену у коју је заљубљен, чиме приповетку претвара у трагичну отеловску љубавну причу прихватљиву широкој публици. Испоставља се да за америчку јавност пољубац није прихватљив, али убиство јесте, те након овог дописивања приповетка бива прихваћена у неколико часописа.

Захваљујући таквој поставци и фабулативном обрту, Јелена Димитријевић је направила врхунски иронијски осврт на природу америчког издаваштва, које препознаје сензацију као књижевно решење, чиме је од љубавне приповетке направила студију случаја америчког часописног издаваштва, а лик главног јунака трансформисала од клишираног вертеровски трагично заљубљеног јунака до младог писца Европљанина, који се бори са ветрењачама капиталистичких америчких издавачких политика. Без обзира на истовремено публикување приповетке у десет књижевних америчких листова, на препоруку за будућу каријеру „кино-писца”, односно управо због тога, младић своју америчку авантуру завршава разочаран: „Извршио сам чак и злочин само да бих задовољио укус једне читалачке публике, укус који су јој васпитали њени свирепи едитори”.⁴¹

Међутим, Јелена Димитријевић није усмерена искључиво на америчко друштво већ се, креирајући идентитет младог писца, поиграва се псеудонимима, идентитетима, фигурама моћи у српској култури. Наиме, младић свој литерарни деби потписује именом преминулог српског критичара иза чијег описа наслућујемо Јована Скерлића:

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid, 577.

Ја написах и своју биографију. Не могу рећи аутографију, пошто сам је потписао именом једног нашег славног критичара и писца Историје Књижевности, који је истина умро, али шта знају Американци да је умро када не знају ни да је живео.⁴²

Досетка ауторке, као и иронија и духовитост наведеног запажања, чине овај део текста једним од неочекиваних и најзабавнијих места ионако бескрајно узбудљиве и текстуалном игром испуњене приповетке.

*

Када је 1934. године објавила путопис *Нови свет*, Јелена Димитријевић је у периодици имала већ неколико текстова који припадају америчким темама. Отворила је овај корпус текстова приповетком „Американка” 1912. године, ни не слутећи да ће неколико година касније путовати у Нови свет, те да ће моћи из новог угла и са непосредним знањима да осветли и сопствену приповетку. „Дописујући” је у неколико наврата, ауторка је прибегла интертекстуалном поигравању, било тако што је у путопису дала епилог америчке љубавне драме, било тако што је под плурализованим (Американке) насловом објављивала фељтон у коме је своју имагинарну предратну јунакињу конкретизовала или, напослетку, тако што је поново написала фабулативно и тематски готово исту приповетку, како би је претворила у главну јунакињу приче која постаје авантуристичка приповетка о путу текста од рукописа до часописа.

⁴² Ibid, 572.

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

А) Текстови Јелене Димитријевић у Српском књижевном гласнику

„Писма из Солуна”. 8/1908, књ. XXI, св. 11–12 (1908): 801–808, 881–886; 9/1909, књ. XXII, св. 1–8 (1909): 13–21, 88–96, 171–178, 253–257, 332–336, 415–420, 487–494, 567–577.

„Американка”. 12/1912, књ. XXVIII, св. 2–3 (1912): 81–91, 161–170.

„Американке”. Књ. IX, бр. 3 (1. јун 1923): 188–197.

„Американке” (II). Књ. IX, бр. 4 (16. јун 1923): 284–290.

„Американке” (III). Књ. IX, бр. 5 (1. јул 1923): 351–357.

„Писмо са Тракије” (I). Књ. 11, бр. 5 (1. март 1924): 321–327.

„Писмо са Тракије” (II). Књ. 11, бр. 6 (16. март 1924): 403–416.

„У Америци ’нешто се догодило”. Књ. 13, бр. 8 (16. децембар 1924): 561–577.

„На Тихом океану”. Књ. 30, бр. 7 (1. август 1930): 481–487.

Б) Остали текстови Јелене Димитријевић

Американка. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

Писма из Солуна. Сарајево: објавио Исидор Ђ. Ђурђевић, 1918.

„Код Мисиз Хес” (Писмо из Америке). *Мисао*, 5–6/1929, књ. 29 (1929): 261–274.

Нови свет или У Америци годину дана. Београд: Ed. Y. P. – N.Y.C., 1934.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА:

Аранитовић, Добрило. *Библиографија часописа Мисао*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Службени гласник, 2013.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Бунушевац, Анђа. „Јелена Димитријевић”. *Жена и свет*, бр. 3 (1928): 9.

Вучетић, Радина. *Кока кола социјализам*. Београд: Службени гласник, 2012.

Гвозден, Владимир. *Српска путописна култура 1919 – 1941*. Београд: Службени гласник, 2011.

Дојчиновић, Биљана. „Вилословка путем око света”. Предговор у Јелена Ј. Димитријевић, *Седам мора и три океана*, Београд: Лагуна, 2016, 11–44.

Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, превела с пољског Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.

Милинковић, Јелена. „Женска књижевност у првој серији Српског књижевног гласника: библиографска перспектива”. У *Значај библиографије периодике за истраживање књижевности и културе*, ур. Ана Ђосић-Вукић, Весна

Матовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014, стр. 83–106.

С./екулић/ И. /сидора/. „Јелена Ј. Димитријевић: 'Нови свет или У Америци годину дана'". *Српски књижевни гласник*, књ. 43, бр. 8 (16. децембар 1934): 604 – 605.

Стјеља, Ана. *Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић*. Београд: Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација, 2012.

JELENA DIMITRIJEVIĆ AND AMERICA

The paper analyzes texts by Jelena Dimitrijevic with American topics, which were published in the first and new series of *Srpski književni glasnik* [*The Serbian Literary Gazette*] (1901–1914 and 1920–1941). The focus is placed on the short story "The American woman". The texts published after this story provided comments, additions and interpretations of it. The paper observes the way this text is placed in the center of intertextual and semantic intersection, from 1912 when it was published, up to 1934 when Jelena Dimitrijević's American travelogue *Novi svet ili u Americi godinu dana* [*The New World or a Year in America*] was printed. It analyzes the place of Jelena Dimitrijevic's texts with American topics in two context: 1) in the context of literary public, in which they represent a kind of exclusivity and an exception and 2) in the context of feminist public, in which they are part of the corpus of social phenomena significant for the americanization of the Serbian cultural space and society in the interwar period (1919–1940).

Key words: Jelena Dimitrijević, America, "The American woman", American women, americanization, *Srpski književni glasnik* [*The Serbian Literary Gazette*]